DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Mátyás-Rausch Petra

A szatmári bányavidék története a Báthoryak korában (1571-1613) –Az arany és ezüstbányászat művelése és igazgatása

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Interdiszciplináris - Középkor és Koraújkor Történelem - Doktori Iskola

Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak 900-1700 között

Pécs, 2012.

Az értekezés célja, a téma körülhatárolása

Disszertációmban a négy bányásztelepüléshez kapcsolódó levéltári források feldolgozására alapozva igyekeztem feltárni a bányaigazgatás és bányaművelés korabeli rendjét. A helyi termelők illetve a betelepülő bányabérlő családok tevékenysége, a bérlőcsaládok előéletének részletes elemzése azonban nem képezte értekezésem tárgyát, így csak a legfontosabb momentumokra tértem ki velük kapcsolatban. A források által megvilágított bányaigazgatási struktúra – bányák irányítása, bányakamara-pénzverde vezetése, kapcsolata a felsőbb szervekkel –, illetve a döntési ügymenet kiemelkedő fontossággal bír, ebből kifolyólag ezeket munkámban részletesen elemeztem, ugyanis ez alapján lehetett reális képet felvázolni a térségben működő kamarai igazgatás szisztémájáról, illetve a bérleti rendszer előnyeiről és hátrányairól. Bizonyos helyeken elkerülhetetlen volt, hogy a korabeli bányászati technika leírásával foglalkozzam, de ez kisebb jelentőséggel bír az igazgatástörténeti problémák megoldásának szempontjából, így az értekezésben marginális szerepe volt.

Doktori értekezésemhez szükséges kutatásaim sok nehézséget, buktatót és küzdelmet hoztak, hiszen a téma alapját képező levéltári források nagy része még feltáratlan, így ez a hosszú munkafolyamat olyan alapkutatást jelentett, amelyet össze lehet valamelyest hasonlítani a dolgozatban szereplő érckitermeléssel. A 16. században élt *Georgius Agricola* nagyszámú kiváló munkát írt a bányászat történetéről, a különböző ércek keletkezéséről valamint a korabeli bányászati technikák alkalmazásáról. *Bermannus avagy Beszélgetés az ásványok csodálatos világáról (Basel, 1530)* című írásában több beszélgető partner az antik irodalmi mintát követve társalog a bányászatról különböző megközelítési szempontokban.[1] Így kerül elő az a kérdés, hogy mennyire éri meg valójában bányát üzemeltetni. Eszerint a bányászokra igaz a mondás, hogy „*amit visszakaptak, azt nem kapták meg, amit pedig birtokolnak, azt eldobják*.” Ez a tétel azért igaz a bányaüzemeltetésre, mert azokat a köveket is kibányásszák, amelyek nem járnak haszonnal, majd ezeket elhajítják, illetve „*ami pénzük pedig van azt- mivel a bányamunkásokra és a földalatti szerkezetekre költik-, valamilyen módon szintén eldobják*.” [2]

[1] *Agricola, Georgius*: Bermannus avagy Beszélgetés az ásványok csodálatos világáról. Szerk.: *Zsámboki László*. Miskolc-Rudabánya, 1994.
[2] Uo. 13-14.

A téma forrásai és historiográfiája

Kutatási témám jellegéből adódóan széles levéltári forrásbázissal rendelkezik. A felhasznált forrásanyag mennyisége jóval meghaladja a rendelkezésemre álló a szakirodalom terjedelmét. A szatmári bányák igazgatására vonatkozó forrásokat három leginkább érintett kamarai szerv köré lehet csoportosítani. A helyi igazgatásért a Szepesi Kamara volt a felelős, a kamarai levelezés jelentős része a Magyar Országos Levéltárban található (Magyar kincstári levéltárak E szekció), amely tartalmazza a Kassáról küldött iratokat, valamint az Udvari Kamara által küldött utasításokat, rendeleteket. A Magyar Királyság pénzügyigazgatási struktúrájának az élén a központi kamara, az Udvari Kamara állt. Az Udvari Kamarához, valamint a fontos közvetítő szerepet játszó Alsó-ausztriai Kamarához köthető irat-együttest az Osztrák Állami Levéltár őrzi (Österreichisches Staatsarchiv, Finanz – und Hofkammerarchiv). Ezek közül igen értékes, és gazdag forrásnak számít a Vermischte ungarische Gegenstände (VUG), ebben az állagban találhatók a kamarai bizottságok jelentései, melyek elemzése fontos részét képezi értekezésemnek. Az osztrák levéltári anyaghoz tartozik az Udvari Kamara Protokollum –sorozata is (Hoffinanz Protokolle), ezek alapján pontosan fel tudtam térképezni a kamarai döntéshozatal egyes lépcsőit, valamint megismerni a személyi döntések hátterét.

A szatmári bányavidék az erdélyi állam és a Magyar Királyság határsávjában feküdt, így az igazgatás fejlődésére hatással volt az erdélyi fejedelmi kormányzat is. Ez a hatás felerősödött, amikor a fejedelmi címet birtokló Báthory család 1585-ben elveszett családi birtokaiért cserébe megkapta a szatmári bányavidéket. Ezekből az évekből kevesebb forrás áll rendelkezésünkre, mivel a fejedelmi adminisztráció fejletlenebb volt, mint a királyságbeli. Ennek ellenére a Magyar Országos Levéltár őriz két fontos erdélyi forráscsoportot. Itt az Erdélyi fejedelmi kancellária irataihoz tartozó fejedelmi Királyi Könyveket emelném ki (Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak F1), az itt található adatok a birtokstruktúra változásainak megfigyelésében segítettek.

A négy szatmári bányásztelepülésen folyó érckitermelés, a gazdag telérek ellenére, nem volt olyan jelentős, jól szervezett és széles körben ismert, hogy oly mértékben szerepeljen a szakirodalomban, mint például az Alsó-magyarországi bányavárosok (Besztercebánya, Selmecbánya és Körmöcbánya). Ebből kifolyólag munkám során komoly kihívást jelentett, hogy a témához kapcsolódó, és a legújabb kutatási eredményeket tartalmazó irodalmat használjak fel. Disszertációm elsősorban igazgatástörténeti kérdéseket fejteget, de szorosan

kapcsolódik a gazdaságtörténethez, illetve a települések speciális geopolitikai helyzetéből kifolyólag a politikatörténethez. A szatmári bányavidéken történt események megértésében, és elhelyezésében komoly segítséget nyújtottak az friss kutatási eredményeket tartalmazó összefoglaló szintézisek. [3] A szatmári városok története ebben a korszakban összefügg az erdélyi állam történetével, így a három kötetből álló Erdély történetét, melyet Makkai László és Szász Zoltán szerkesztett, felhasználtam kutatásaim során.[4] A II. világháborút megelőző polgári korszak meghatározó gazdaságtörténésze, Paulinyi Oszkár, több tanulmányát is a koraújkori bányászattörténetnek szentelte, fontos adatokat tartalmazott a bányák termelékenységéről.[5]

Témám szempontjából elengedhetetlen volt a magyar illetve német nyelvű bányászati szakirodalom áttekintése.[6] Magyarországon az első modernnek tartott összefoglaló történeti munka a bányászat témakörében 1997-ben látott napvilágot. Faller Gusztáv és Zsámboki László által szerkesztett három kötetes szintézisben csupán röviden jellemezték a szatmári bányavidék történetét, emellett a nagybányai helytörténetírás „kötetei" is fontos technikai és helytörténeti adalékokkal segítették munkámat.[7] Nagybányán az ércbányászat mellett pénzverés is folyt, így a pénzverde történetéhez szükséges volt a pénzveréstörténet tanulmányozása.[8] A Habsburg Monarchia pénzügyi és közigazgatási rendszerével kapcsolatos szintézisek és tanulmányok fontos hátteret jelentettek kutatásaimhoz. Az egyes kormányszervek működésével foglalkozó szakmunkák száma a mai napig igen kevés, a legújabb kutatási eredményeket nélkülözve, át fogó jellegű szakmunkák hiányában egy-egy részkérdést tárgyaló művekre voltam kénytelen hagyatkozni.[9]

---

[3] *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Bp., 2010. illetve *Winkelbauer, Thomas*: Österreichische Geschichte-Ständenfreihet und Fürstenmacht. Band I-II. Wien, 2003.

[4] Erdély története. Szerk.: *Makkai László-Szász Zoltán*. I-III. Bp., 1988.

[5] *Paulinyi Oszkár*: Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán. Bp., 1936.

[6] *Wenzel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp., 1880. *Gündisch, Gustav*: Geschichte der Münzstätte Nagybánya in der Habsburgischer Zeit (1530-1828). Wien, 1932.

[7] *Balogh Béla-Oszóczki Kálmán*: Bányászat és pénzverés a Gutin alatt —Nagybánya és környékének bányászata, ércfeldolgozása és pénzverése 1700 előtt. Miskolc-Rudabánya, 2001. *Zsámboki László*: A korszak bányászatának története. In: *A magyar bányászat évezredes története*. I. Bp., 1997.

[8] *Huszár Lajos*: A Báthoriak pénzei. Nyírbátor, 1961. illetve *Huszár Lajos*: Az erdélyi pénzverés története. Bp.,1936.

[9] *Acsády Ignác*: A pozsonyi és szepesi kamarák (1565-1604). Bp., 1894. *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp., 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság és hivataltörténet 1.) *Szűcs Jenő*: A szepesi kamarai levéltár (1567-1813). Bp., 1990 *Kenyeres István:* István: Uradalmak és végvárak. A kamarai birtokok és a török ellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban. Bp., 2008. (Habsburg történeti monográfiák 2.) Erdélyi kérdésekre ld. *Trócsányi Zsolt:* Erdély központi kormányzata (1540-1690). Bp., 1980. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság és Hivataltörténet 6.)

Az értekezés eredményei

I. A szatmári bányavidék történelmi szerepe

A szatmári bányavidék igazgatásának felépítése és struktúrája igen sokat változott a Báthory korszak alatt. Maga a bányavidék is, mint földrajzi entitás, nagy átalakuláson ment keresztül, mivel területének nagyobb része a Magyar Királysághoz tartozott, míg a kisebbik rész pedig a fejedelemség területét gyarapította. A későközépkori alapokon nyugvó kettős igazgatási rendszer, mint alapkő, megmaradt az ország három részre szakadása után is, a bányakamara és a pénzverde kettőse jelentette az igazgatás helyi fundamentumát, amely kezelte a királyi regálék közé tartozó ércforgalmazás monopóliumát, az ércfinomítást valamint a pénzverést. A ferdinándi igazgatási reformok nyomdokain haladva hozta létre I. Miksa magyar király az Udvari Kamara hathatós közreműködésével a második, magyar területi illetékességgel bíró modern pénzügyigazgatási szervet, a Szepesi Kamarát, Kassa központtal 1567 és 1571 között. A szatmári bányavidék, amelynek részei Nagybánya, Felsőbánya, Kapnikbánya és Láposbánya voltak, a több évtizedes erdélyi-magyar fegyveres konfliktust lezáró speyeri egyezmény értelmében a Magyar Királyság integráns porciója maradt, és az újonnan alapított Szepesi Kamara alá került. A második magyar illetékességű magyar kamara egy jól kiépített igazgatási struktúrába épült bele, amelynek csúcsán az Udvari Kamara állt, mint központi pénzügyigazgatási szerv. Az Udvari Kamara bécsi, majd később I. Rudolf uralkodása alatt prágai centrumot üzemeltetett, itt lettek meghozva a leglényegesebb pénzügyi és igazgatási döntések, a legtöbb esetben a modern követelményeknek megfelelően a kollegialitás és szakmai felkészültség alapján. A magyar történettudomány sokáig igen mostohán kezelte az Udvari Kamara szerepét a 16. és 17. századi magyar történelemben, a rendi szabadságok egyik elnyomóját látták ebben a szervben. A legújabb alapkutatások, amelyek közé munkánkat sorolhatjuk, azonban az eddig fel nem tárt levéltári források alapján egy jóval árnyaltabb képet tudnak kialakítani az Udvari Kamara szerepvállalásáról, valamint a kamarai rendszerről, annak működéséről és elemeiről. A szatmári bányavidék esetében a levéltári források tükrében egyértelműnek látszik, hogy a kamarai kezelés első időszakában (1571-1581) az igazgatás helyi szintjét a Szepesi Kamara felügyelte, ő kamarai tanács által kinevezett tisztviselők irányították a kettős igazgatási rendszert (*perceptor/redemptor, magister montium*), középszinten kapcsolódott be az Alsó-ausztriai Kamara az ügymenetbe, majd a hierarchia csúcsán állt az Udvari Kamara. Az Alsó-ausztriai Kamara szerepvállalása

igen érdekes jelenség, mintegy közbülső, szakmai lépcsőfokot jelentett a Szepesi Kamara és az Udvari Kamara között. Az Alsó-magyarországi bányavárosok a bécsi központtal rendelkező Alsó-ausztriai Kamara alá tartoztak, így a nagyobb múlttal bíró bányászrégió szakemberei komoly segítséget nyújthattak a szatmári régióban. Az ügymenetben a két helyi kamara (Länderkammern) a döntés-előkészítés folyamatában vállalt igen hatékony és hasznos munkát, ennek révén tudott olyan döntés születni a központban, amely az esetek döntő többségében tudta magában ötvözni a centralista, birodalmi valamint helyi érdekeket. A kamarai igazgatás vizsgálatakor alapvető, kulcsszó a már említett döntés –előkészítés. A két helyi kamara döntés-előkészítő szerepét bizonyítja a levéltári források alapján rekonstruálható kamarai bizottság összeállításának, kiküldésének folyamata (beleértve az instrukciók szövegének megalkotását), valamint a delegációk által elkészített jelentések felhasználása. A kamarai bizottságok tagjainak kijelölését leginkább a szakmai oldalról közelítették meg, és az esetek döntő többségében kínosan ügyeltek arra, hogy a bizottságokban mind a központi, mind a helyi kamarák szakemberei részt vegyenek, megjelenítve a központi és lokális érdekek egyenrangú érvényesülését a kormányzat pénzügyi és igazgatási döntéseiben. A delegációk kiküldésének fontos állomása volt a már említett instrukció megszövegezése és átadása a bizottsági tagoknak. Az instrukció véglegesítésében is jelentős szerep jutott a helyi kamaráknak, javaslataik saját adminisztrációs koncepciójukról mutatnak világos képet, míg az instrukció végleges változata a központi kormányzat elképzeléseit és igazgatási meggondolásait tükrözi. A Szepesi Kamara tanácsa legtöbb esetben próbálta megteremteni az egyensúlyt az új szabályozás és a helyi szokásjog között, ezért inkább a korábbi évszázadokban felépített konstrukció megreformálásán fáradozott. A központi kamara, valamint a hierarchiában „közbülső" szerepet játszó Alsó-ausztriai Kamara lényeges változásokat kívánt végbe vinni a bányaigazgatás terén, ezek az intézkedések a centralizált felépítés felé irányították volna a szatmári bányavidék igazgatási rendszerét. Ezek közül szinte mindegyik jelentésben feltűnik a központi bányarendtartás megalkotásának szándéka, amely átvette volna a helyi privilégium rendszer szerepét az igazgatásban, és meghatározta volna központilag a bányák üzemeltetésének és az ehhez kapcsolódó adminisztrációs tevékenység kereteit, a kereteket a helyi rendeletek, statútumok töltötték volna ki. Egységes, központi bányarendtartás bevezetésére a 17. század végén kerül csak sor Nagybányán és környékén. Hasonlóan kényes kérdés volt a helyi szokásjog, és a kiváltság-rendszer esetleges felszámolása vagy megcsorbítása, erre sem tudtak a tárgyalt korszakban megnyugtató választ adni a kamarai biztosok. A tisztviselői kar összeállítása is híven tükrözi a kamarai

elképzeléseket, a központi kamara által felvázolt tisztviselői állások mindegyikét központilag kinevezett szakembert töltötte volna be, míg a Szepesi Kamara több, a korábbi években a helyi városvezetés által választott helyi képviselőként is működő állást megtartott volna, erre egyébként több példát is felhoztunk a dolgozatban, ilyen a bányamesteri pozíció vagy a bányabírói munkakör. A kamarai kezelés első időszakában jelentős mennyiségű forrás keletkezett, az iratsűrűség igen magas köszönhetően a magas fokú adminisztrációnak. A kamarai kezelés eredményeivel azonban a központi kormányzat nem volt megelégedve, mivel több reform kísérlet után is komoly nehézség támadt az adminisztráció és a pénzügy területén, valamint a helyi tisztségviselők és a nagybányai városvezetés közötti állandósult rossz viszony, egymás munkájának nehezítése is meggyengítette a felépített rendszert. Így a központi kamara az Alsó-ausztriai Kamara hathatós segítségével a bérleti rendszer visszavezetése mellett döntött, és a terület jelentőségére való tekintettel egy komoly szaktekintélynek számító főurat, idősebb Felician von Herbersteint bízta meg a kincstári tulajdonban lévő bánya, a bányakamara és a pénzverde vezetésével. A stájer főúrral folytatott tárgyalás, valamint a szerződés megkötése hosszú folyamat volt, amelybe a helyi kamarák is beleszólhattak, bár a személyi kérdésben erősebbnek bizonyult a központi lobby. Felician von Herberstein munkássága döntően befolyásolta a bányavidék életét, szakmai rátermettsége és szorgalma méltán vívta ki a kortársak és az utódok csodálatát, amelyre bizonyítékok a halála után készült kamarai beszámolók. Az ő megjelenésével vette kezdetét egy hosszú, viszonylag nyugodalmas időszak, amely a gyarapodásról és az építkezésről szólt. A Herberstein éra alatt (1581-1597) fontos változások mentek végbe a bányavidéken, ezek közül a legszembetűnőbb a birtokstruktúra átalakulása. A kamarai kezelés időszakában a legnagyobb tulajdonosok helyi polgárok voltak (Nagy Simon, Szegedi Ferenc), és nagyszámban termeltek kisebb jelentőségű birtokosok is bányákat. A Herberstein család vezető szerepe azonban sok mindent megváltoztatott, a korábbi bányabirtokok szétestek, a vezető személyiségek meghaltak, vagy jelentéktelenné váltak, és a birtokok nagy része a Herberstein család kezébe került, csak egy-két régi „öreg” tartotta meg valamelyest a korábbi pozícióját, köztük Szegedi Ferenc. A tárgyalt időszakban megfigyelhető folyamatos fluktuáció, miszerint a bérleti és a kamarai rendszer váltogatta egymást, a terület határjellegéből fakadt. Kettős hatás érte a szatmári bányavidéket, hiszen egyrészt a modern igazgatási elveknek megfelelően felépített magyar királyságbeli rendszerbe tartozott, másrészt az erdélyi kapcsolatok is erősek voltak. Az Erdélyi Fejedelemség területén nem volt lehetőség egy a Habsburg Monarchiában megfigyelhető igazgatási reformsorozat kivitelezésére, így a fejedelemi igazgatás a

későközépkori gyökerekből tudott meríteni, azokat az adott körülményekhez átalakítani. Ennek megfelelően egyetlen központi kormányszerve volt, a fejedelmi kancellária, amelynek hatásköre az erdélyi állam életének minden területére, ezáltal a bányászatra is, kiterjedt. A kancelláriával parallel módon intézhetett ügyeket a fejedelmi prefektus, így a munkakörök pontos leszabályozása nélkül kevésbé volt átlátható az adminisztráció és az igazgatás. Az erdélyi hatást azért fontos kiemelni, mert 1585-ben fontos fordulóponthoz érkezett a határ menti kis bányavidék. Báthory István lengyel király a korábban elvesztett családi birtokok Németi és Szatmár, ellenében megkapta a szatmári bányavidéket, átörökíthette utódaira is, így kapta meg a lengyel király halála után Báthory Zsigmond a négy bányásztelepülést. A bérleti rendszer első időszakában, a körülményekből adódóan, a kamarai igazgatás kiszorult a szatmári bányavidékről, a Herberstein család bérlete alatt egyre jobban az erdélyi struktúrához hasonult a szatmári bánya-igazgatás felépítése. A fejletlenebb adminisztráció révén az iratsűrűség alacsonyabb volumenű, hasonlóan Báthory Gábor korához. Idősebb Felician von Herberstein sikeres építő munkáját korai halála szakította félbe, másodszülött fia, Friedrich nem tudott igazán felnőni ahhoz a kihíváshoz, amely elé atyja emléke és teljesítménye állította. Az egyre nehezebbé váló körülmények miatt (tizenöt éves háború, az erdélyi belpolitikai küzdelmek), amelyet súlyosbított a fejedelem és közte fennálló konfliktus, igen tetemes adósságot halmozott fel, ezért jogi szempontból kifogásolható módon eladta a család javait egy németalföldi kereskedőnek, Gerhard Lisbonának 1600-ban. Az eladott birtokokat és bányákat később, már Báthory Gábor halála után visszakapta a három életben lévő Herberstein testvér, az adásvétel azonban újabb radikális átalakulást eredményezett a birtokstruktúrában. A németalföldi származású kereskedő, akinek krakkói polgárjoga is volt, két az adásvételi szerződésben meg nem jelölt társával vette meg a Herberstein birtokokat, ezáltal a vidék legkiterjedtebb vagyonát kapta meg, majd nem sokkal ezután a nagybányai bérlemények vezetője is lett. Kutatásaink révén meghatározható a két csendes társ neve, az egyik a stájer főúri családból származó Georg Wagen von Wagnsperg, a másik pedig a nürnbergi nagykereskedő Benedict Aman. Friedrich von Herberstein távoztával (1597) egy új korszak kezdődött el a szatmári bányavidék életében, amelyet leginkább az bizonytalanság, háború okozta pusztítások és a csökkenő termelékenység jellemzett. Ezzel egy időben azonban a kamarai igazgatás újra visszahódította területet, az állapot felmérésnek megfelelően több bizottságot is küldtek ki a térségbe a korábban meghatározott metodika szerint. A közvetítő kamara szerepét ebben az átmeneti időszakban egyre nagyobb befolyással rendelkező Magyar Kamara vette át, ahogy erre már korábban Szűcs Jenő is rámutatott a

Szepesi Kamara levéltárát bemutató monográfiájában, majd ezt követte a Cseh Kamara szerepvállalása 1603 után. Az utóbbi részvétele az ügymenetben logikus és természetes, mivel a császári és királyi udvar I. Rudolf uralkodása alatt Prágában rendezkedett be, a cseh főváros elegendő távolságra helyezkedett el a háborús övezetté váló magyar területtől, valamint a cseh bányászati szakemberek munkáját fel kívánta használni az Udvari Kamara prágai és bécsi irodája is a szatmári bányászat felfejlesztésében. A döntéshozatalban az Udvari Kamara két részlege, a bécsi, amely a magyar ügyekért volt felelős, valamint a prágai együtt működött, véleményező szerep pedig a helyi kamaráknak jutott. Több kamarai bizottság is megvizsgálta a szatmári bányászat helyzetét, rendkívül sok javaslatot megfogalmazva, azonban az egyre romló pénzügyi és hadügyi helyzet miatt nem került sor a bevezetésükre, majd a Bocskai felkelés kirobbanása (1604) minden próbálkozást elsöpört, a Szepesi Kamarával együtt. Gerhard Lisbona az első években Georg Wagennel, majd nélküle irányította a nagybányai bérleményeket, azonban neki is meg kellett küzdenie a hitel gondokkal, igen kiterjedt hitelező hálóval rendelkezett, amely Nürnbergtől egészen Pozsonyig terjedt. A tizenöt éves háborút lezáró békekötéseket Gerhard Lisbona átvészelte, azonban ki nem fizetett adósságai egyre nagyobb gondot okoztak, végül a felső-magyarországi helyzet rendezésére kiküldött deputáció vezetője, Illésházy István zár alá vétette a bérlőt és vagyonát (1608). Báthory Gábor hatalomra kerülésével egy újabb fejezet nyílt a bányavidék életében, amely sok mindenben hasonlított az első bérleti időszakra. A fiatal fejedelem tudatos politikával kívánta centralizálni az igazgatást, ennek keretében olyan embereket alkalmazott, akik kizárólag tőle függtek, ilyen volt Lisbona is, aki a karrierjét, valamint személyes szabadságát is a fejedelem jó indulatának köszönhette. A korábbi években kialakított bérleti megállapodás szerint irányította a bányavidék életét, ahogy korábban a Herberstein családnak, neki is állandó vitája volt a nagybányai és felsőbányai vezetéssel, leginkább a kiváltságok megsértése ügyében. A bányabérlő úgy vélte, hogy a városok kiváltságai korlátozzák a bérlő mozgásterét, és csökkentik a vállalkozásból származó profitot, erre kiváló példa a munkások élelmezése, itt ütköztek leginkább a helyi polgárok és a bányabérlő érdekei. A két fél közötti peres ügyekben a fejedelem igyekezett az egyensúlyt megtartani, így Lisbona ellen többször is született elmarasztaló ítélet, ennek ellenére a fejedelem megbízott benne, és a centralizációs törekvéseinek megfelelően kinevezte az erdélyi ércbányászat országos jogkörrel bíró kincstári vezetőjének (1613). A csúcs pozíciót nem sokáig élvezhette, mert Báthory Gábort 1613 őszén meggyilkolták, így Lisbona erdélyi helyzete megingott, ennek köszönhető az is, hogy végül a Herberstein birtokok restitúciójában a stájer főúri család lobbyja volt az erősebb, így

Lisbonát, saját megvallása szerint, mindenéből kiforgatták. Báthory Gábor halála után a szatmári bányavidék hovatartozását a két nagyszombati egyezmény rendezte el (1615 és 1617). Ennek értelmében *de facto* és *de jure* is a Magyar Királyság része maradt a szatmári bányavidék, ahol egy évtized kihagyás után újra a Herberstein család lett a prominens família.

A dolgozatban bemutatott két család származása, társadalmi helyzete különböző, azonban mindkét família képes volt a rugalmas változásra, hiszen a Lisbona család, miután kiszorult a szatmári bányavidékről, Bethlen Gábor uralkodása alatt komoly karriert futottak be az erdélyi ércbányászatban. Az értekezés végén elvárható, hogy mérlegre tegyük a kamarai kezelés és a bérleti rendszer eredményeit, vajon melyik volt a hatékonyabb, melyik felelt meg jobban a térség fejlettségének, társadalmi és gazdasági szerkezetének. A kérdésre nehéz megfelelő választ adni, mivel a források alapján feltételezhető, hogy kisebb, nem látványos átalakulásra került sor a kamarai kezelés első korszakában, majd idősebb Felician személyes tevékenysége révén ugrásszerűen fejlődés indult el a térségben, de ezt Friedrich kevésbé kiemelkedő személyisége és a negatív irányba változó körülmények visszavetették, az átmeneti háborús korszakban pedig a kamarai bizottságok vajmi keveset tudtak tenni a bányászat felvirágoztatásáért. Gerhard Lisbona nevével fémjelzett évtizedben nem beszélhetünk olyan mérvű fejlődésről, mint idősebb Felician idejében, amelynek legfőbb oka a térségben uralkodó bizonytalanság volt, de a bérlő szívós munkával elérte azt, hogy szinten tartsa a bányászat termelékenységét és színvonalát, bár az alapvető kérdések, amelyekre már a Szepesi Kamara újjáalakulásakor is keresték a szakemberek választ, még mindig megoldásra vártak. Ezt bizonyítja az 1615 decemberében kiküldött instrukció, amely szinte teljes egészében az 1553-ban megszerkesztett instrukciót átvette, a legfőbb pontokban, amelyeket a delegációnak meg kellett vizsgálni, megegyezett az 1553-ban és az 1616-ban tapasztalt állapot. Ez nem csak az 1553-as instrukció kiválóságát mutatja, hanem jól illusztrálja a határ menti bányavidéken kialakult helyzet fonákságát, miszerint mintegy hatvan év alatt nem sikerült egyik igazgatási móddal sem a legégetőbb problémákat megoldani.

II. Kormányzati átalakítási kísérletek

1. A szatmári bányavidék integrálása a Magyar Királyság pénzügyigazgatási rendszerébe (1571-1581)

A szatmári bányavidék igazgatása a Báthory korszakban egy mintegy tízéves periódussal kezdődött, melynek során az 1571-ben újjászerveződött Szepesi Kamara rendelkezett a négy bányásztelepülést magában foglaló térség fölött. A kassai központtal bíró

magyar pénzügyigazgatási szerv a központi kamarának, a Bécsben (majd később Prágában is) székelő Udvari Kamarának volt alárendelve, a döntések meghozatalában nagyon fontos szerep jutott ezekben az években egy másik helyi kamarának, az Alsó-ausztriai Kamarának is. Az első években a központi kamara fel kívánta térképezni a régió adottságait, a bányákban rejlő lehetőségeket, a birtokstruktúrát. Ennek megfelelően több alkalommal kamarai bizottságokat küldtek ki Nagybányára, és a szomszédos településekre, a komissziók közül érdemes kiemelni az 1573. évi kettős bizottság munkáját. A két bizottságot a Feigel testvérek vezették, az általuk készített latin, valamint német nyelvű jelentés igen értékes információkat tartalmazott a nemesérc- bányászat helyzetére vonatkozóan. A bizottságok kiküldésének folyamata több lépcsős volt, a személyek kiválasztásában, valamint az instrukciók megalkotásában fontos véleményező szerep jutott mind az Alsó-ausztriai Kamarának, mind a Szepesi Kamarának. Az Alsó-ausztriai Kamara szakembereire, köztük David Hagra, nagy szükség volt ezekben az években, mivel a „gyermekcipőben" járó Szepesi Kamara komoly szakember hiánnyal küszködött, így az alsó-magyarországi bányavárosok igazgatásában már nagy tapasztalatra szert tett kamarai tanács segítsége nélkülözhetetlen volt.

A késő középkori alapokon nyugvó igazgatási struktúra átalakítása volt a legfőbb cél, a kamarai szakemberek ettől várták a bányászat fellendülését, és a nagyobb bevételeket. Ehhez egy új, központilag megalkotott bányarendtartásra lett volna szükség, ennek bevezetésére azonban a tárgyalt időszakban nem került sor. A bányakamarát, pénzverdét és a kincstári bányát irányító kamarai tisztviselők állandó konfliktusban álltak a Szepesi Kamarával, valamint a helyi termelőkkel, akik régi kiváltságaik megőrzéséért küzdöttek. Az igazgatási reformok a súlyos pénzügyi problémák miatt nem valósultak meg, ezt a nehéz helyzetet súlyosbította a magyar-erdélyi határon egyre jobban fokozódó konfliktus is. Az 1570-es évek második felében megoldást próbáltak találni a szatmári térség égető problémáira, a folyamatos kudarcok végül ráébresztették a pénzügyigazgatási szerveket arra, hogy a legkifizetődőbb megoldás a bérleti rendszer lenne. Hosszas tárgyalások után a kincstári bányát 1579-ben két nagybányai polgár vette bérbe, majd Felician von Herberstein stájer főúr lett a bérlő 1581-től kezdődően.

2. A bérleti rendszer megszilárdulása, az erdélyi kormányzat hatásai (1582-1597)

A stájer főrendek közül származó Herberstein tevékenysége meghatározó volt a szatmári bányavidék életében, idősebb Felician von Herberstein komoly fejlesztéseket hajtott végre a térségben, ez jelentős tőke-befektetést jelentett. Az innovációt azonban saját erejéből

nem tudta volna megvalósítani, ezért többször hitel-felvételre szorult, ahogy később fia, Friedrich von Herberstein is. Friedrich bukását is jelentette egyben az adósság-csapda, amelyből nem tudott kikeveredni az állandóan csökkenő bevételek miatt, a helyzetet csak súlyosbította a tizenöt éves háború kitörése. Idősebb Felician von Herberstein kiválóan képzett bányászati szakember és egyben sikeres diplomata volt, az évek során áldozatos munkával megszerzett kapcsolati tőkéjét hatékonyan kamatoztatta az új környezetben, valamint újabb hasznos ismeretségekre tett szert, köztük több, jelentős befolyással bíró erdélyi politikussal is kapcsolatba került. Az 1583 és 1585 között folyó cseretárgyalások alatt, amelynek keretében a magyar király felajánlotta a Báthory családnak elvesztett birtokaiért cserébe a szatmári bányavidéket, alaposabban megismerkedett az erdélyi delegációval, valamint tárgyalásokat folytatott a hármastanáccsal a láposi bányák bérlésével kapcsolatban. Báthory István ellenszenve ellenére mégis beleegyezett a bérbeadásba, valamint felkérte egy az erdélyi nemesérc-bányászat helyzetével foglalkozó tanulmány elkészítésére is felkérte a bárót.

A Herberstein család terjeszkedését követően a szatmári bányavidék birtokstruktúrája erősen átalakult, a legnagyobb birtokos a stájer főúri család lett, a helyi termelők befolyása jelentősen visszaszorult. Ebben az időszakban a bányavidéket az erdélyi állam részének tekintették, bár de jure nem volt az, az adminisztrációban észlelhető az erdélyi kormányzati szervek hatása. A fejedelmi kormányzat megjelenésével, a jóval fejlettebb kamarai adminisztráció fokozatosan kiszorult a térségből, így a fennmaradt forrás mennyiség is jóval elmarad a korábbi évekből megmaradt iratanyaghoz képest. A Herberstein család erdélyi karrierjét idősebb Felician alapozta meg, akinek sikerült egy igen jelentékeny mértékű centralizációt végrehajtani a térségben, ehhez hozzásegítette a fejedelmi családdal ápolt jó viszony is. Négy fia közül a másodszülött, Friedrich irányította bérleményt 1591 és 1597 között, a fejedelem 1591-ben megerősítette a bérleti szerződést az örökösökkel, Friedrich azonban nem tudott megfelelően reagálni a megváltozott körülményekre, nem volt képes fejleszteni az apja által megalapított vállalkozást, így a fejedelem még a bérleti szerződés lejárta előtt felbontotta vele a szerződést, és új bérlő után nézett.

3. Az Udvari Kamara újabb integrációs kísérlete, a tizenöt éves háború hatásai (1598-1608)

A tizenöt éves háború időszaka alatt a szatmári bányavidék igazgatása egy átmeneti korszakot élt át. Az átmeneti korszak elején a kamarai adminisztráció fokozatosan

visszaszerezte a korábban elvesztett pozícióit a térségben, a Herberstein éra után a kamarai igazgatáshoz kívánt visszatérni a központi kamara. Első lépésként, ahogy az 1570-es évek elején tették, fel kívánták térképezni a bányavidék állapotát, adottságait és a bérlők alatt keletkezett esetleges hiányosságait. Az 1608-ig terjedő időszakban több bizottságot küldtek ki Nagybányára, ezek közül a legjelentősebb az 1601. évi komisszió volt, amelynek egyik tagja a korábbi Herberstein-familiáris Johann Erck volt. A bizottsági jelentésekben leírták a stájer főúri család fejlesztéseit, újításait, és az idősebb Felician áldásos tevékenységét, természetszerűleg nem ajánlották a központi kamarának a bérleti rendszer megtartását, a kamarai kezelés visszavezetését javasolták. A Herberstein család pozíciója meggyengült, ezt Nagybánya városvezetése kihasználta, és megpróbálta a helyi érdekérvényesítés helyzetét megerősíteni, ehhez a szatmári kapitány segítségét is igénybe vették a polgárok, végül törekvéseik nem jártak sikerrel, nem tudták hosszabb ideig maguknál tartani a nagybányai létesítmények bérleti jogát. A kamarai kezelés első időszakában megfigyelt közvetítő szerepet, amelyet annak idején az Alsó-ausztriai Kamara töltött be a döntéshozatalban, ezekben az években a Cseh Kamara valamint a Magyar Kamara vette át. A prágai székhelyű Cseh Kamara befolyása értelemszerűen azért nőtt meg, mert a császári-királyi székhely a csehek fővárosában székelt, így cseh bányászati szakembereket vontak be a szatmári bányavidékkel kapcsolatos döntésekbe. A Magyar Kamarát irányító ambiciózus Szuhay István munkája révén a pozsonyi központú magyar pénzügyigazgatási szerv ugyancsak meghatározó tényező volt a térség életében. A tizenöt éves háború eseményei miatt az amúgy is komoly pénzügyi gondokkal küszködő Szepesi Kamara helyzete egyre kilátástalanabbá vált, nem volt elegendő pénzügyi forrása arra, hogy a szatmári bányákat saját kezelésében üzemeltesse, így megmaradtak a bérleti rendszernél.

A legnagyobb hatással bíró bérlő minden bizonnyal Gerhard Lisbona és Georg Wagen volt ebben az évtizedben. A németalföldi kereskedő és a stájer főúr kapcsolata és közös vállalkozása újabb forduló pontot jelentett a városok életében, Lisbona több évtizedre szóló kapcsolatba került a térséggel. Azzal, hogy 1600 nyarán megvásárolták a Herberstein vagyont, újabb radikális változás állt be a birtokstruktúrában, mivel a bérlő-páros lett a legjelentősebb birtokos a környéken, a kisebb helyi termelők elszegényedtek a háború miatt. A komoly nehézségek ellenére megpróbálták szinten tartani a termelést, bár a kamarai szakemberek nem voltak megelégedve velük, a legtöbb kamarai biztos azt javasolta a központi kamarának, hogy váltsa le őket. Ezt a tervet végül nem tudták megvalósítani, akárcsak az önálló erdélyi kamara tervét, mert a politika, a Bocskai féle rendi mozgalom

képében közbeszólt. A rendek követelése miatt a Szepesi Kamarát is feloszlatták, a térségben fontos szerepet játszó pénzügyigazgatási szerv hiánya nem igazán befolyásolta a nagybányai bérlők életét, mivel már jó ideje saját erejükre voltak utalva. Georg Wagen 1603. évet követően háttérbe vonult, és inkább a Liptó vármegyei antimon bányászattal foglalkozott, így a vállalkozás minden terhe Lisbonára szállt. Akárcsak elődje – Friedrich von Herberstein –, Lisbona is jelentékeny hitelállománnyal rendelkezett, adósságainak nagy részét nem tudta kifizetni, a megoldatlan probléma odáig fajult, hogy az 1608-ban kiküldött felső-magyarországi deputáció árestáltatta vagyonát, és őt is börtönbe vetette. Hitelezőitől az új erdélyi fejedelem, Báthory Gábor mentette meg. Ezzel indult el a németalföldi kereskedő erdélyi karrierje.

4. Az nemesérc-bányászat centralizációja Báthory Gábor uralkodása alatt (1608-1613)

Báthory Gábor erdélyi fejedelem az 1608. évi első kassai megállapodás révén kapta vissza jogos családi örökségét, a szatmári bányavidéket. A bányavidéket a korábbi bérlőre, Gerhard Lisbonára bízta, akinek az évek folyamán több birtokadományt is jutatott. Az erdélyi állam kormányzati felépítéséből adódóan ebben az időszakban nem keletkezett jelentős mennyiségű forrás, nem maradtak fenn jelentések, beszámolók, számadások. Ebből csak kifolyólag a donációs okiratokra, és peres anyagokra hagyatkozhatunk.

Az erdélyi fejedelem kormányzati centralizációt kívánt végrehajtani, ebbe a koncepcióba tökéletesen beleillett, hogy híveket gyűjt maga köré, akik kizárólag tőle függnek, a karrierjük és boldogulásuk a fejedelem akaratán múlik. Gerhard Lisbona erre a szerepre tökéletesen alkalmas volt, hiszen nem rendelkezett jelentős magyarországi kapcsolatokkal, idegen földről érkezett Nagybányára. A fejedelem „megmentette” a hitelezőitől, megbízott benne, és rábízta az egyik legjelentősebb, és különleges helyzettel bíró bányavidék vezetését. Gerhard Lisbona megszolgálta a bizalmat, így Báthory Gábor őt állította zalatnai bányaprefektúra élére, ezzel Gerhard Lisbonának sikerült megvalósítani azt a centralizációt, amelyre még idősebb Felician von Herberstein sem volt képes. Karrierje csúcsát az jelentette, amikor 1613-ban a fejedelem kinevezte az erdélyi ércbányászat országos jogkörű felügyelőjévé. Ennek a tisztségnek azonban nem örülhetett sokáig, mert pártfogója még ebben az évben megbukott, és 1613 őszén meg is ölték. Gerhard Lisbona gyorsan tudott alkalmazkodni a változó körülményekhez, és az új fejedelem, Bethlen Gábor meghagyta a nagybányai és zalatnai bányászat élén is, az utóbbit halála után két fia, Henrich és Hans vezette tovább.

Báthory Gábor halálával a szatmári bányavidék helyzete újra bizonytalanná vált, a magyar király visszakövetelte magának a területet, az erdélyi fejedelem azonban nem volt hajlandó lemondani róla. A térség státuszát végül az első nagyszombati egyezmény rendezte 1615-ben, eszerint a bányavárosok visszakerültek magyar uralkodó fennhatósága alá (de facto is). Ezzel párhuzamosan zajlott a Herberstein birtokok restitúciója, amelyet ifjabb Felician von Herberstein és sógora, Ludwig von Starenbergh szorgalmazott a Magyar Tanácsnál és az Udvari Kamaránál. Érvelésük szerint az 1600-ban kötött adásvételi szerződés érvénytelen, mert a magyar jogrenddel ellentétes az örökölt vagyon elidegenítése. A Herberstein örökösöket támogatta a nádor, Thurzó György is, így Gerhard Lisbonának nem volt sok esélye. 1614-ben döntés született, miszerint Gerhard Lisbona jogtalanul birtokolta a Herberstein javakat, azokat maradéktalanul vissza kellett szolgáltatnia a családtagoknak. Ez komoly csapás volt a Lisbona családnak, ezzel a határozattal az 1600. év előtti birtokstruktúra állt vissza, újra a Herberstein család lett a legnagyobb birtokos a térségben. Ifjabb Feliciannak, akárcsak korábban Gerhard Lisbonának, meg kellett birkóznia a helyi vezetők ellenállásával. A tizenöt éves háború alatt megerősödött a helyi érdekérvényesítés, a helyi elit állhatatosan védte a régi kiváltságait, ezeket a nagybányai bérlők elavultnak tartották, valamint úgy vélték, hogy az ő tevékenységüket hátráltatják, üzletüket rontják (leginkább a bányászok élelmezésének problémája).

Összegzés

A szatmári bányavidék igazgatására a Báthory korszakban a térség geopolitikai helyzetének megfelelően két igazgatási modell gyakorolt hatást. Elsőként a modern alapokon nyugvó pénzügyigazgatási szervek centralizációs törekvései, a központi kamara szerepét betöltő Udvari Kamara az alá rendelt helyi kamarák (Alsó-ausztriai Kamara, Szepesi Kamara) segítségével be kívánta integrálni a Magyar Királyság pénzügyigazgatási rendszerébe a szatmári bányavidéket is, azonban a helyi sajátosságok a decentralizáció felé hatottak, köztük a kamarák által oly sokat kritizált helyi kiváltságok és szabadságjogok. A centralizációs kísérlet kudarcát mutatja a központi egységes bányarendtartás bevezetésének hiánya, valamint az a tény, hogy jóllehet sok bizottság járt Nagybányán, felkészült szakemberek véleményezték a szatmári nemesérc- bányászat helyzetét, hatásos és eredményes megoldásokat nem tudtak javasolni, a legfontosabb problémákat nem oldották meg.

Ezt követően visszatértek a korban archaikusnak számító bérleti rendszerhez, amely még inkább a decentralizációt erősítette, hiszen a nagybányai bérlő széles jogkörrel rendelkezett, a kassai kamarának pedig nem volt elegendő forrása arra, hogy ellenőrizze a bérlőket, bizonyos esetben fellépjen ellenük.

A másik hatást az erdélyi kormányzat fejtette ki a bányavidékre. A magyarhoz képest kevésbé fejlett adminisztrációs és igazgatási rendszerrel bíró állam a Báthoryak uralkodása alatt többször magának tudhatta de facto a bányavidéket. A fejedelmek ezen a területen, mint magán birtokosok voltak jelen, bérlőiket az erdélyi hatóságok felügyelték, köztük a fejedelmi kancellária és a fejedelmi javak prefektusa. Azokban az években, amikor Erdélyhez sorolták a bányavidéket, a decentralizációs folyamatok felerősödtek, bár a fejedelmek, köztük Báthory Gábor is, próbáltak konszenzusra törekedni, kiegyenlíteni a helyi sajátosságokat és a központi elvárásokat.

A termelés mértékét egyik igazgatási rendszer sem tudta tartósan megemelni, a bányászat helyreállítására tett kísérletek csak ideig-óráig vezettek eredményre, köztük idősebb Felician von Herberstein tevékenysége érdemel említést, tartós fejlődés jelei azonban nem mutatkoztak. Ezt jól példázza, hogy az 1615 decemberében kiállított kamarai instrukcióba szó szerint bemásolták az 1553-ban készített instrukció szövegét, ugyanazok a feladatok vártak megoldásra mintegy hatvan évvel később is.

A témában megjelent publikációk:

Rivuli Dominarum ac oppidi medii montis" — A szatmári bányavidék és a nagybányai bányakamara 1550-1580 között. In: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola Kutatási Füzetek 13. Szerk.: *Bene Krisztián, Sarlós István, Vitári Zsolt*. Pécs, 2008. 167-189.

Egy stájer főúr az Erdélyi Fejedelemség gazdasági kormányzatában: Herberstein Felicián tevékenysége. In: VI. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia Előadásai. Szerk.: *Dévényi Anna, Rab Virág, Schwarzwölder Ádám.* Pécs, 2009. 261-270.

A szatmári bányavidék bérlői Báthory Gábor uralkodása alatt (1608-1613) Gerhard Lisbona tevékenysége (?-1618). In: Báthory Gábor és kora. Szerk: *Papp Klára,Jeney-Tóth Annamária, Ulrich Attila.* Debrecen, 2009. 223-243.

A szatmári bányavidék története (1599-1601). A kamarai igazgatás és a bérleti rendszer között. In: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola Kutatási Füzetek 17. Szerk.: *Bene Krisztián, Sarlós István, Vitári Zsolt*. Pécs, 2011. 313-333.

A nagybányai bányakamara számadásai 1573-ból. In: FONS (Forrásközlemények). XVIII (2011). 3. sz. 361-388.

Beiträge über die Beziehung der Zipser Kammer zur Niederösterreichischen Kammer: Ein kurzer Grundriss der Verwaltung der Bergkammer und der Münzstätten Nagybánya (Baia Mare). In: Revista Arhivei Maramureşene. Nr. IV. Redactor şef: *Klara Guşeth*. Baia Mare, 2011. (megjelenés alatt)

Elektronikus formában elérhető:

Bányaigazgatás a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség területén. In: Törésvonalak. Politikai, szociális és kulturális hasadások a Közép-Európai társadalmakban a kora újkortól napjainkig. Tanulmánykötet. Szerk.: *Erdős Zoltán*. Pécs, 2011. 27-42.
(http://www.scribd.com/doc/69714652/Toresvonalak-konferenciakotet)

AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG, 1570
LENGYEL KIRÁLYSÁG
MOLDVA
HAVASALFÖLD
Temesvári vilájet
SZEPES
GÖMÖR
BORSOD
SÁROS
TORNA
ABAÚJ
ZEMPLÉN
UNG
BEREG
MÁRAMAROS
SZABOLCS
SZATMÁR
UGOCSA
KŐVÁR VIDÉK
BELSŐ-SZOLNOK
BESZTERCE VIDÉKE
DOBOKA
KÖZÉP-SZOLNOK
KRASZNA
BIHAR
KOLOZS
TORDA
CSÍKSZÉK
MAROSSZÉK
ARANYOS-SZÉK
ZARÁND
FEHÉR
KÜKÜLLŐ
UDVARHELYSZÉK
SZÁSZFÖLD
HÁROMSZÉK
ARAD
HUNYAD
FOGARASFÖLD
BRASSÓ VIDÉKE
TEMES
KRASSÓ
Lubló
Bártfa
Sztropkó
Késmárk
Kisszeben
Lőcse
Eperjes
Homonna
Varranó
Kassa
Rozsnyó
Torna
Jászó
Füzér
Terebes
Ungvár
Szendrő
Sárospatak
Helmec
Munkács
Dolha
Kisvárda
Beregszász
Nagyszőllős
Huszt
Szerencs
Miskolc
Tokaj
Diósgyőr
Ónod
Visk
Técső
Hosszúmező
Sziget
Rónaszék
Eger
Kálló
Ecsed
Németi
Szatmár
Nagykároly
Felsőbánya
Erdőd
Nagybánya
Debrecen
Kővár
Radna
Székelyhíd
Naszód
Diószeg
Szentjobb
Somlyó
Zsibó
Zilah
Dés
Bethlen
Beszterce
Solyómkő
Várad
Szamosújvár
Körösszeg
Telegd
Almás
Sebesvár
Szarvas
Gyalu
Kolozsvár
Gyergyó-szentmiklós
Sarkad
Szalonta
Szászrégen
Görgény
Békés
Belényes
Léta
Torda
Marosvásárhely
Gyula
Torockó
Csíkszereda
Simánd
Jenő
Desznye
Offenbánya
Küküllővár
Udvarhely
Világosvár
Nagyenyed
Segesvár
Nagylak
Arad
Körösbánya
Medgyes
Csanád
Solymos
Zalatna
Kézdi-vásárhely
Lippa
Váradja
Gyulafehérvár
Nagyselyk
Illye
Szászsebes
Fogaras
Sepsiszentgyörgy
Déva
Szerdahely
Szeben
Temesvár
Szászváros
Brassó
Vajdahunyad
Lugos
Talmács
Csák
Hodos
Zsidóvár
Vöröstorony
Hátszeg
Becskerek
Karánsebes
Kolcvár
Krassóvár
Illyéd
Miháld
Pancsal
Haram
Nándorfehérvár (Belgrád)
Szendrő
Galambóc
Orsova